

Улас Самчук

Всі дні свого життя професор занятий, професор метушиться, професор нервується й лютує. Його покопирсане негодами обличчя кричить широтою простору, безцільністю думки, сарказмом горбуна, якому здається, що він тільки й на те створений, щоб приймати та вилучати їдкі дотепи, словесну боротьбу, плітки найріжноманітнішого роду, властивостей і значінь.

Але його сьогоднішній спокій навіть йому самому видавався підозрілим і турботним. Кімната, стіл. На столі череватий із фосфоричними цифрами годинник з одчаєм достукує одинадцятку. Значить, ніч, сон, значить, ліхтарі на вулиці.

Але професор не спить. Сидить, перед ним стіл, під столом ноги, на столі "Вітер з України", стоси брошур, паперів. Зверху, з силою двадцяти свічок, ллється на лисину електрика.

Читав. Змерзли коліна. Змерзли тонкі сухі пальці ніг і рук. "Дощова сила в липах, перед пероном у чорній клубковатій пітьмі, ковтала"... Тьху! Бий тебе сила Божа! Теж пише! – І відложив на купу вже відложених і недочитаних паперів, навіть не закривши книжки.

Перед очима "Вітер з України" – купа тушованого степу і бузова, подібна на сонного кота, хмара, пробита трьома мечами тонких зігнутих топіль. "Хвотуризм", безглуздя, але думка клубом вирує під черепом, виринається й летить, летить дикою хмарою, гнана футуризмом вітру. Взяв у руку самопис.

Слинить і плює чорнилом. На тонкому перебивному куснику паперу кладуться, наперекір усьому, завзяті рядки задавакуватих літер. Стареча волохата рука виводить втому очей, зморшки широкого чола. Спомини ринуть із глибин, спомини рожеві, зелені, прозорі, мов дощові баньки,

легкі й свавільні. Дитинство. Спомини-базьки, мов степові огері, жовті, згарані й червоні. Юнацтво. Спомини – кусні граніту, піраміди, сфінкси – йдуть, йдуть взад у вічність, у безвість, пахнуть згаром, потом, димом вибухлого ґранату...

Пише: дитинство, степ, білий кінь. Хутір, окутаний ватою вишневого цвіту, на обрію сталевих смуг діброви, і місяць зноситься на співах нічліжан соловіїв та іржанню степового коня. Сонце давно, великою краплею крові, сплило по мармурі склепіння і всякнуло у товстий чорнозем.

Він ще стрибун-хлопчина – прудкі ноги і синій прозорий погляд. Із степу котиться пісня. Драпався на спину коня, прилипав до гриви і пер нававоди куряною дорогою, між стінами зеленої пшениці. Йдуть і співають дівки – смажені, гартовані, литі з кращого дзвінкого металю.

Вітер сипле в обличчя мушню, на обрію вигулькують верхи топіль, тушованих на тлі барви червоного вина. Там захід. Дзвінкий, тонкий і гострий. Лани вигинають котячі спini і плигають лінивими стрибками. Сяйво місяця лудить міддю лани, дівчат, вершника.

І ще згадував босі ноги у репинах, очкувату гадючку, яку бачив, боявся і бив до смерті вербовим сухим дрюком. Гади́на звивалася, підстибувала, врешті зів'яла... Чув вдовolenня, нерви опадали, відходив у степ, вертівся, довго шукаючи кращого місця, і бухнув на м'яку тирсу межі, лежав догори, сопів, як ситий звір.

Наганялась велетенська хмара. З-поза діброви виривалися патлаті чорні коні, мчались по небі й розливалися. І ставало воно сірою грифлевою дошкою, на якій хтось сердитий блискавично креслив і стирав огненні знаки. Зривався дикою фантастичною твариною і гупотів босими п'ятами по нерівній стежці.

І так ріс, наливався, кричав силою. З уст виривався баритон, під носом яріла чорна ростинність. Київ, студент, вишита сорочка. Дома знов увечорі: співи дівчат і пристрасть Домки.

Звучне розкішне ім'я. Грудата з очима терну, пружні, гарячі стегна. Йде – стугонить планета. Коли горнув – не шкодував і витискав стрільні регати, будив на десять верстов навколо нічліжан.

Приходить, гарчить кудлатий собарно. Здається, литий він з чугуну з прізвищем Гад. – Гад! Геть! Пішов геть!

Ховає їкли, спускає тяжкий хвіст і волочить за собою копичку місячної тіні.

А Домка вела у степ. Все далі і далі... Жита, пшениці, п'яна ніч, палюче дихання, коли виминали кубла в зеленому житі. Небо! Дзвони зорями! Струсни на землю свою Венеру і скажи їй закрити грудьми китайське обличчя місяця.

І далі професор пригадує пом'яту постать. Звали його Костя Арапнік з Адєс. Звався також Джон. Панама, шляпаки на ґумах. Перед старим талмудом демонстрував кусень українського сала. Троцький? Ні, не він, але йому подібний. Джон. Костя Арапнік. На немитому животі проклямації нового талмуду. Розносив і кормив хахлят, намазаних пестощами теплих матірних рук і свіжим медом. Брили, їли, кашляли і блювали, але терпіли й іншим раями. Професор квапився напакувати свою Домку, яка дивилася палкими очима на збожеволілого панича – Сотика.

– Ех, сину, сину! – квоктає пані Платоніда Аполонівна, накладаючи в чай запашної малинової конфітури. – Тни, тни гилку, на якій сидиш. Дивися, щоб сам не полетів.

Пили чай, їли коржики з медом, валялися догори черевом на м'яких канапах. Сотик обливається потом серед невблаганної спеки степу. Платоніда Аполонівна куняє над панchoю і вислухує докорів за міщанство. От він, Сотик... Він позбудеться міщанства. Він оженився з Домкою (Платоніда робить великі очі), оберне її в якусь Мусю-Дусю, якогось котика чи щось маленьке, кругленьке, волохатеньке. Він заборонить їй варити обід, розмовляти про господарські справи, латати панchoи. Він зробить її рівною. Вона вродить йому якогось Вовчика, той буде революціонер, скине царя, зробить рівність, селяни прийдуть, впадуть перед ним навколішки і дякуватимуть, без кінця дякуватимуть. І буде комуна, буде рай, буде щастя. Люди видумують соняшну машину, яка позбавить їх необхідности варити та латати панchoи, а дасть змогу жерти, валятися на канапах та облизуватись на подобу кімнатних песиків.

І тут спомини обриваються. Дума тяжчає, наливається оловом. Встають зіркаті сфінкси, пузаті піраміди. Рука лежить на цераті стола і виводить байдуже: авс-фін... авс-фін... авс-фін. Дивиться в одну точку в стіні, і звідти виринають дикі образи. Ось він їде кудись. Довжелезний степовий поїзд. На стрісі, на виступах, на буферах люди. Раптом поїзд зупиняється. Свистить вітер, стрекоче скоростріл, рветься лайка. Професор чув, як гупоніли степом чоботи, як хтось на ціле горло ревів, як увірвалися до його переділу кам'яні люди і забрали все, що там було разом із професором і Мусю-Дусею. І не стало тоді Мусі, зник і не вернувся Вовчик, а професор зупинився в центрі гнилої Європи...

– Авс-фін, авс-фін, авс-фін, – виводить рука. Отямився. І що таке авс-фін? Проклятуще авс-фін... фін, фін... Чорт його знає, що за фін! Лізе на думку і толочить спомини. Фін? Не від фініс? Не кінець?

Нічого так сердечно не ненавидів професор, як нового середовища. Прокляті готелі, пікольо, джез-бенди. Раз пішов познайомитися з ними. Сидів коло мармурового столу з обв'язаною шиєю і, не виймаючи із шклянки ложечки, пив чорну каву. З усіх боків лле світло. На скранях горять сивини великої революції. Очі погрузли, ніби забиті слимаки.

На ляковому паркеті шурають ляковані шлапаки, по блискучих дубових зразках топчуться шпичасті закаблучки, обтягнуті шкірою хамелеона. Шовкові коліна виграють такт фокстрота. Професор сп'янів, згадав степ, згадав минуле. Опісля встав і, застрягши у коловоротних дверях, ледве вирвався на вулицю.

Ішов штрасою, де перли і ревіли самоходи, де гриміли трамваї, де стогнав від тупоту асфальт, відбиваючи синю зупинку трамваю, червону рекляму кіно "Паляс". Біг і репетував ґазетяр, під ногами плуталась пелехата собачка Тасо, чи Міні. Наступивши на її випещену лапу, професор всунувся в обнизаний рекламами трамвай, де при вході помітив напис: "авс" – з одного боку, "фін" – з другого. Що це значить, професор не поцікавився. Головне, що цей трамвай завезе його до себе на квартиру. І професор затямив собі "авс-фін". Трамвай "авс-фін". Минали роки, а професор все "авс-фіном" їздив.

Поволі відходив, оживав, збирав розсипані думки, звикав до гуркоту самоходів. Бігли дні, хотілося зриватися, летіти кудись, бунтувати велике місто, державу, Європу. Хотілося крикнути всім: дивіться! Там твориться насильство! Там ґвалтують невинність величезного народу! Соціялісти всього світа! Розум і сумління! Дивіться і жахайтеся!

Але ніхто не дивився, ніхто не жахався. І професор не міг зрозуміти байдужности Європи. Йшов і бачив, як пухкенька пані цілувала необачно поранену лапку песика і плакала. Читав про державні закони, які забороняють різати телят, наказуючи їх стріляти, щоб звірина не мучилась. Бачив, як юрба напала на бородатого польського жида, який невідомо як попав сюди і ніс за ноги три живі півні, і якби не розборонила поліція, були б збили жидка.

І дивно. Як же та сердобольна вразлива юрба може байдуже щодня вислухувати про звірства червоних катів, які там, у його батьківщині, щодня нищать, морять голодом, морозять в снігах півночі не собачок, не телят і півників, а живих людей. Як же так? Де ж тут льогіка? Йшов до редакції соціялістичної ґазети, ніс довгі статті, але редактор ввічливо

вислухував "товариша", посумував тихенько над долею нещасних, і, посилаючись на кон'юнктуру, з сумом повертав назад написану серцем і кров'ю професорську статтю.

Професор не ходив тоді, а гасав. Безсердечні! Купці прокляті! Ні, ні! Він не помилявся... Не він помилявся... Одного разу зробив прилюдний відчит і як два рази два, за самим Марксом, доказував, що не ідея, а ті, що проводять її в життя, винні. Він ще не зневірився. Говорив про силу характеру і твердість волі, говорив, що прийде час, який внесе поправки в сьогоднішню жорстоку дійсність.

Тоді десь у куті вигулькнула голова розчервонілого молодика, який, екаючи і збиваючись, почав говорити. Говорив, що професор має рацію. Не ідея, а люди, тому він обвинувачує і пана професора. Має рацію також, що прийде час, який внесе поправки, і додавив, що такий час уже прийшов і вже вносить поправки, лише професор їх не в силі бачити.

Молодик говорив коротко, йому бракувало слів, не знав куди дивитися, де подіти руки. Професор задоволено сидів, слухав, мовляв, хай поговорить, а коли промовець скінчив, нахилився до свого поплечника і вголос спитав, хто то був. Йому відповіли: "Студент Ікс", і від того часу професор зненавидів усі "ікси" на світі. Йому здавалося, що в них сидять усі біси людського роду, що це молоде, зелене кодро треба негайно виполоти, знищити, спалити огнем. Не раз сідав, писав доноси до чужих часописів, турбувався кризою, гримав на демаґогію, і це сакраментальне слово стало основною заповіддю його дикої бо Auslander ротьби.

І коли молоді Ікси читали професорські писання, не могли зрозуміти їх, і непорозуміння поглиблювалося. Професор метушився далі. Писав меморандуми до Ліґи Націй, трактати вільної спілки, писав про пасічництво, церковні справи, теорію якогось походження, про те, як вибирати коня. Вся ця вакханалія протиріч легко вкладалася в думки, йому здавалося, що це зветься працювати.

Минали роки. З вітром України летіли відгомони наслідків професорського "вірую". Країну роз'їдала жахлива зараза, Голод. Гомін цього слова розлігся по цілій планеті. І тоді приятелі та друзі професора сходилися на протест. Виходив професор на підвищення, доказував: "Там голод! Ось цифри. Ось два рази два. Там дійсно голод. Там гинуть сотнями тисяч, там матері з'їдають своїх дітей. Там шлунок запанував над душею, голодний висушений шлунок".

– Биймо на сполох! Гукаймо до культурного світу, де ще лишилася хоч частка справедливості, бо там її немає більше. Там вона вмерла...

І читав тремтячим голосом резолюції. Голос плутався, рвався і на словах: "Докажемо цілому культур..." переходив у рев дитини. Сльози лилися і капали на резолюцію. Сльози любови, слези безсилля, безпорадності. За ним плакала вся саля. Разом з жінками плакали генерали, плакали страшні отамани. Не плакали лиш амури на розмальованих стінах та кількох безсердечних молодиків, які похмуро сиділи по кутах і здивовано дивилися на протестуючих.

Додому професор не їхав, а йшов пішки. Йому здавалося гріхом роз'їжджати собі тут, коли там гинуть люди. І як витримає його м'яке серце весь той жах, який твориться на цій землі?

Он довжелезна вулиця, по якій біжить трамвай 43. З усіх боків до самодурства ревуть самоходи. Два барвлені паперові блазні дикими електричними очима моргають на яскраво-розмальований бар! Бар! Бар!... Било це чортове слово кантатою довбнею по хоробливій свідомості професора. Там обжираються, заливаються вином... Європа! Звертайся до неї, благай! А там... ех!... "Радіон пере сам!" – вигукує трамвай. Біжить по натягнутих струнах, зупиняється і на зупинках втягає в себе, ніби велетенський пилюгосмок, чоловіків, жінок, молодих і старих, барвлених у звірячих шкірах з блідуватими, як крейда, щоками, з синіми блискучими очима.

Це європейці – горда, сильна, жорстока, вузловата раса. Вони їдуть трамваєм, ситі всі, вичищені, застебнуті на всі ґудзики. Трамвай бамцає – раз, другий, третій, і далі жене по сталевих струнах велетенського музичного інструменту – міста. І байдуже йому якийсь там голод. Його жене електрика, пружні сталеві жили, сині вибухові блискавки на вузлах. "Купіть чоколяду Діяна! Ціна невелика", – круглі нагі коліна, випнуті гострі груди з нап'ятим луком у руках і хортом коло ніг у сандалях.

Це був останній день, що його охоплює сьогоднішній спогад. Сам не розумів гаразд, що з ним твориться. Сидів перед столом, дивився застиглим зором вперед і бачив у клубах туманів минуле життя. "Земля була невлаштована, і дух Божий носився над нею"... Дим, дим, тумани. Почувався створінням диким, недоліпленим, що носилося над туманами, хапало широкою пащекою повітряні згари... Здіймалися заздрощі, злість, розпучливі потвори помилок, недодуманого кольоса – життєвого ідола з жахливим підписом "Маркс".

Любов? Не було любови. Ненависть? Ненависти не було. Була злість, пліснява металевої їді, заздрість, як соляна ропа, вприснута у світле око. Перед ним стоси списаного паперу – "сім праць" правил, невправлених у ніякі правила. А де ж, чорт бери, провідний світоч, полярна зоря?! Де точка, вісь, на якій обертається твоя, людино, планета?

Ні засад, ні принципів, ні вогню, що очищає, гартує чи нищить. Їдь, пліснява, бациля... І от сьогодні, славного незабутнього дня, зазначеного на стіннім календарі цифрою 15, професор близько відчув своє єство. Вглиблявся у себе, у найбільше недосяжні місця, вникав думкою у страшні хащавини велетенського миру і знаходив там скарби, яких ніколи не підозрівав, у собі знайшов душу свою, вкриту грубою верствою накипу... Знайшов, поставив її перед собою, обходив навколо, придивлявся і стверджував, що вона гарна. І чому він не бачив її раніш? Невже ті, там у царстві Костя Арапніка, – комісаря закордонних справ, дивогляду з написом масонських знаків, смертю своєю пробудили в ньому тугу за новим богом великої Правди, яку він ще недавно звав "зоольогічним шовінізмом"? Так! Це було так. І професор обертався до

самого себе, плював у огидне обличчя сатанської маски пелехатого ідола і почувався вільним, чистим, дзвінким.

Тоді захотілося йому зійти вниз, віддатись музиці велетенського космосуміста. Ніч. Чорна критка ніч. Неба нема. Над дереворитом вулиці залитий тушою простір. Мокроватий асфальт, хідник, шолом поліція блищать відблиском розсипаного підземного сонця. Запізнілі постаті вицокують швидкий хід. Жіночий смішок, вирва зіркатої лімузини, що пролетіла повз і вгрузла у глибокий простір, унизаний горючими перлинами. Ще звучно шурають прип'яті гривами трамваї...

Бадьоро ступає професор вперед у напрямку річки. Там широке, куте ґранітом і чугуном, побережжя, рухлива пристань, барвисті сяйва рефлекторів, рев сирен незґрабних річних пароплавів, що Бог зна чому не сплять, метушаться, ревуть.

Побережжям – простим як ґрафічна лінія – котяться самоходи. Котяться розгонно, стрільно-прудко женуть і вгрузають у чорно-злоту далечінь. І видавався той страшний гін символом. Це Сучасність, професоре! Так. Це вона. Бачиш її? Чуєш її? Зрозумів її!...

І він бачив її, чув її, розумів її. І від цього ставало легко і просто. Але всетаки чогось йому бракувало. Перед ним, за ним, справа, зліва, стояло кілька нерозгаданих знаків, маленьких, простих, але нерозгаданих. І це заважало. Ще, ще думки, теплоти, любови, снаги!...

І професор дивився на самоходи, електричні жарівки, пароплави, на відбитки барвистих ліхтарів у чорній за срібною лускою воді, і робилося йому надто приємно. Відчував пульс, ритм. Хотілося обняти чугунний стовп, цілувати шклянну жарівку, цілувати у них великого творця, наболілого, перегнаного через огонь негасаючої людської думки.

У ньому клекотіла невимовно чарівна симфонія життя. Чув любов до всього і згадав запеканого, розчервонілого молодика, який несміло

натякав йому на це і якого він згриз їддю своєї ненависти. Де він тепер? Ходи, червоний юначе. Дай частину свого жару. Ходи, сядемо разом, будемо дивитися на ґотик, барок, – я розкажу тобі про ґотик і барок, послухаю сьогодні про футуризм. І станемо ми друзі, юначе, станемо зв'язком між учора й завтра.

Повертаючись, професор довго чекав на свого "авс-фіна". Їхав із твердим переконанням віддатись справжньому відпочинкові, і завтра, оновленим і підсиленим, вступити в лаву борців сучасности.

Поява лисо-шпаковатої голівки на відчиті тричі анатемованих задавакуватих чубів викликала подив і сензацію. Сталося це другого дня після незабутньої ночі спокою й примирення з дійсністю. Сидів, уважно слухав, не морщив носа і не користувався маскою іронії.

По відчиті підійшов до молодика, що ввесь червоний зійшов з помосту на салю, взяв його під руку і попросив зайти з ним до нього та обговорити важніші справи. Молодик погоджується. Вийшли на вулицю, добрий шматок дороги пройшли пішки, та коли підійшли до постійної зупинки професора, останній заявив, що далі поїдуть трамваєм. Тим часом стоять, приязно розмовляють і ждуть на трамвай. По цій лінії проходить тільки одно число трамваю, але професор пропустив уже кілька возів, все на щось чекає. Молодикові здавалося це занадто довгим, і він обережно зазначив: "Пане професоре. Так ми, здається, можемо сорок трійкою?.."

– А-а-а, знаєте!... – махнув професор рукою. – Я на тих сорок трійках не визнаюся гаразд, так от уже кілька років їжджу одним. Це, знаєте, ліпше. Запевняю вас. Повірте моєму досвідові. Дещо почекаєш, але знаєш, що не завезе тебе під три чорти, що потім і додому не потрапиш. Ми, степовики, ніяк не можемо до того проклятого міста привикнути. І вам раджу притримуватися добрих старих звичок. Тут ось приїде і наш з написом на дверях "авс-фін"...

– Авс-фін? Цікаво, що це таке?

– А Бог його знає... Я не дуже до дрібниць докопуюсь... Авс-фін? Щось з-латинська... Фініс хіба. Кінець. Я це так пояснив би, беручи науково...

Цікаво. Молодика закортіло дочекатися трамваю "авс-фін". Професор оповідає, як він на основі порівняння звукових форм винайшов нову теорію... Але в той час під'їхав і зупинивсь довгоочікуваний віз 43. Професор заметушився: "Наш! Сідаймо! Авс-фін, бачите?" – і підносячи ногу на східне, тикнув пальцем на напис.

Молодик глянув і мимохіть усміхнувся. Доля хотіла, щоб професор піймав злощасну усмішку, і це видалося йому нечуваною зневагою та образою його добрих, щирих почувань, яких той молодик не в силі оцінити. У ньому швидко нарастає і от-от вибухне вулкан нечуваного гніву. Купив листочок, довго видобував тремтячими пальцями з глибокого гаманця гроші і сердито сів. Молодик не запримітив свого промаху. Купив також листочок і, сівши коло професора, як на то те зауважив, що це, мовляв, пане професоре, так і так. Це не авс-фін, а "Aus"-"Ein" – "виходити і входити". Там тільки вищерблена літера E. Що по цій лінії...

Та докінчити своє відкриття молодикові не довелося. Вулкан професорського гніву назрів і вибухнув. Уста його швидко задрігали, очі затупцяти на місці. "Пане молодий! – випалює професор. – Ви ще надто молодий, щоб мене повчати. Так, так. Молодий! І ви це собі зятяте. Я, пане, ще у 1900 році скінчив київський університет, у 1885 слухав лекції в Санкт-Петербурзі, я написав дві сотні праць, у 1917, 18, 19 роках виконував важливі державні функції... І ви... ви, ви осмілюєтеся кпити собі, повчати! Непошаною до старших, безкритичністю, демагогією, молодий пане, далеко не заїдете. Кричите, робите бляшаний патос, відкриваєте Америку, думаєте святого піймати за броду. Це криза... Криза молоді. От що! Нема на вас спину, дисципліни... Анархісти!.."

– Але, пане професоре... – намагався встановити своє слово зніяковілий, майже переляканий молодик. Одначе це йому не вдавалося. Професор уже горів, махав руками, підстрибував, штовхав переполоханих пасажирів, які відсовувалися від дивачного чужинця.

– Даруйте, вибачте, – мимрив молодик. – Я не хотів вас образити. Можливо, я й помилився. Вибачте. Я дійсно не гарно зробив...

Та не такий піддайний гнів професора. Встав і поклявся, що більше нога його не буде у тих нечемних смаркачів. Коли вискочив з трамваю, не попрощався і швидко-швидко подріботів до дверей будинку, в якому жив.

Молодик не знав, що робити. Постояв, поки сховалась у дверях постать професора, повернувся і пішов хідником здовж безконечної в огнях вулиці, несучи в душі прикрий згар незрозумілого противенства поколінь...

А за пару днів молодик читав: "На днях помер на чужині невтомний борець за правду, великий наш вчений Ікс Зет, який до останньої хвилини не покидав свого відповідального місця на сторожі рідної науки. Вже від років страждав покійник хобою серця, і це було причиною, що невблаганна смерть нагло вирвала його з наших і так малочисленних рядів. Покійник займав одно з найвизначніших місць у нашій науці, і не було ні одної з її галузей, де не позначився би його хист, добра воля і знання. На його похороні дуже численна була заступлена молодь, і це найкращий доказ тої великої симпатії, якою користувався покійник серед покоління нашого майбутнього, для якого горів і якому віддав своє життя"...